

Wolf Kaiser¹:
A koncentrációs táborok.
Szervezet és üldözők Dachau példáján

Fordította: Széles Gábor

1963-ban megjelent *Tramhalte Beethovenstaat²* (Beethoven úti villamosmegálló) című regényének végén Grete Weil leírja, hogy kötetének hőse, Andreas hogyan keresi fel Mauthausent. Andreas barátja, Daniel Mauthausenben halt meg (csakúgy, mint Grete Weil férje). Néhány mondatot idéznék a regényből:

„Az út távolodott a folyótól, dombra fel, dombról le, mezőkön át. Azon gondolkodott, hogyan kellene megpróbálni megtalálni a tábort anélkül, hogy meg kellene kérdezni bárkit is. Nem tudta elképzelni, hogy kérdezősködjön a tábor felől. Hiszen mit is kérdezhetne? Hol van a tábor, az egykori tábor, hol volt itt egy tábor, egy koncentrációs tábor, kivégzőhely, a pokol? [...] Nem megy. Nem fog kérdezni. Inkább órákon át kutat.

Az egyik kanyar végén azonban meglátta, magasan fenn egy dombon. Csak falak, szinte olyan, mint egy középkori vár, bár ez ronda. Csodálkozott, hogy a tábor ilyen magasan van. Mindig is egy sík terepen képzelte el. Vagy sokkal inkább egy sztyeppén, amely persze ezen a tájon egyáltalán nem volt lehetséges.

Most már minden kereszteződésnél volt egy útjelző az alábbi felirattal: Lager Mauthausen (Mauthauseni tábor). Egy fészerre valaki fehér olajfestéssel írta fel: Mauthausen figyelmeztet, egy deszkafalra pedig ezt: Soha többé. Felesleges volt kérdezni, egy emlékhely felé közeledett, amely előtt, amikor fent megérkezett, egy autóbusz parkolt. [...]

Egy kék, gondosan beszakított jegyet kapott: „Please, begin to the right.” (Kérem, jobbra induljon.) Jobbra fordult, ahol a falba egy tábla volt bemélyesztve, és elkezdte olvasni a feliratot: A foglyokat itt a kezüknél fogva... Hirtelen nem látott semmit (a szemei ugyanakkor szárazak voltak), feljajdult, miközben megfordult, majd elfutott.

Miközben futott lefelé, az járt a fejében: Én elmenekülhetek, Daniel nem tudott, Daniel nem. [...]

Lement a faluba, ott felszállt a várakozó kompra. Közelről nézve a gyorsan folyó víz nem ezüstös volt, hanem piszkosszürke. Belebámult és azt kívánta, bár csak sose érne véget a hajóút.

¹ Dr. Wolf Kaiser a berlini Haus der Wannsee-Konferenz Emlékhely igazgatóhelyettese, az oktatási részleg igazgatója.

² Neuauflage Zürich: Nagel & Kimche, 1992.

Majd amikor a komp már szinte elérte a túlsó partot, erőt vett magán, és a tábor felé pillantott, amely magabiztosan uralta a terepet a dombon, és Isten tudja, minek nézett ki. De semmi sem volt. Hiába nézi meg alaposan, akkor sem tudná senki sem a múltból, akár csak a legkisebb dolgot is. Senki nem kapna választ a kérdésre, hogy hogyan volt mindez lehetséges. A meggyilkoltak magukkal vitték saját és gyilkosaik titkát. [...]

De nem volt jó, hogy még állt. Készen arra, hogy használják. Le kellett volna rombolni. Mert veszélyes a gonosz dolgát ennyire megkönnyíteni.”

Úgy tűnik, hogy hőiséhez hasonlóan a szerző sem becsülte sokra a nemzetiszocialista tömeggyilkosságok színhelyeinek felkeresését, valamint a hely fennmaradását éppen hogy politikailag tartotta veszélyesnek.

Ez a hozzáállás akkoriban, az 1960-as években, széles körben elterjedt volt. Berlin akkori polgármestere, Klaus Schütz állítólag a Wannsee Konferencia Házáról is azt mondta, hogy jobb lett volna, ha lebontják.

Grete Weil regényrészlete azonban egy ma még aktuális kérdést vet fel, miszerint mit várhatunk egy emlékhely felkeresésétől. Ha ezt a kérdést meg akarjuk válaszolni, akkor először is különbséget kell tennünk, amelyre Grete Weil hőse érzelmi okokból nyilván nem képes, vagy nem akarja megtenni. Különbséget kell tennünk koncentrációs tábor és emlékhely között.

E kettőt ugyanis még ma is sokan összetévesztik. Az egykori koncentrációs táborok területén működő emlékhelyeken dolgozó kollégák arról számolnak be, hogy tanárok nem ritkán azzal a kéréssel jelentkeznek náluk: „Szeretném az osztályommal a koncentrációs tábort felkeresni.” A kollégák ekkor megspórolják maguknak a megjegyzést, miszerint a telefonáló ezzel a kéréssel néhány évtizedet elkésett, és csak így kérdezik vissza: „És mikor szeretnék az emlékhelyet felkeresni?”

Sejteni lehet, hogy a különös érdeklődés mögött több rejlik, mint egy tévedés. Valójában az egykori koncentrációs táborok területén működő emlékhelyeken tett látogatások gyakran azzal az elképzeléssel társulnak, hogy az ember ezeken a helyeken érezhetően meg tudja tapasztalni, hogy mi is egy koncentrációs tábor. A fogalomból egy furcsa varázs árad. Ezt a varázst érzi minden bizonnyal sok diák is – és éppenséggel a diákok –, akik számára a fogalomnak rendszerint ismertnek kellene lennie, anélkül, hogy ezzel világos elképzeléseket és részletes tudást kapcsolnának össze. Ezek gyakran sokkal inkább érzelmileg töltött asszociációk, amelyeket a szó kivált.

Kézenfekvő egy emlékhely meglátogatását azzal kezdeni, hogy az ilyen asszociációkat és érzéseket tematizáljuk.

Ennek egyik lehetősége egyszerűen az, hogy felírjuk a „koncentrációs tábor” fogalmat a táblára, és megkérjük a diákokat, hogy előkészített kis papírokra írjanak néhány szót ezzel kapcsolatban. Fontos, hogy jelezzük, hogy minden egyes szó új papírra kerüljön. Csak ebben az esetben lehet ugyanis a papírokat rendezgetni, amikor majd a falra tűzzük őket. Hogy mi jön létre ebből, természetesen a leírt szavaktól függ. Egyébként ajánlatos a többször

is megnevezett asszociációkat feltűzni, mert ezáltal láthatóvá válik, hogy a fogalomhoz melyik asszociáció társul kiváltképp gyakran. Azáltal, hogy a fogalmakat témákhoz rendeljük, bizonyos elképzeléseket nevezhet meg, amelyekkel később részletesebben is foglalkozhatunk. De már itt meg lehet állapítani, hogy a koncentrációs táborok mely ismérvei és történetük mely aspektusai hiányoznak vagy vannak tévesen rangsorolva; mely információkat kell tehát a diákoknak közvetíteni, hogy megbízható előismeretekkel keressék fel az emlékhelyet. A „koncentrációs tábor” kifejezésről például sokan a zsidók meggyilkolására asszociálnak. Ennek az az oka, hogy nem egyértelmű a különbség a nemzetiszocialisták koncentrációs táborai (mint pl. Dachau, Buchenwald, Mauthausen, stb.) és a megsemmisítő táborai (mint pl. Treblinka, Belzec, Sobibor stb.) között. Rendszerint ismeretlen a diákok előtt az a tény is, hogy 1942 ősze és 1944 tavasza között a Német Birodalom területén lévő koncentrációs táborokban szinte alig volt zsidó. Nem tudják ugyanis, hogy Heinrich Himmler 1942 októberében elrendelte, hogy a német koncentrációs táborokból az összes zsidót Auschwitzba deportálják, és Adolf Hitler csak 1944 áprilisában adott engedélyt arra, hogy a munkaerő-szükséglet miatt ismét zsidó foglyokat hozzanak a birodalom területére. Sok diák előtt ismeretlen az ún. „fogolyönkormányzat” megléte, amely lehetővé tette az SS-nek, hogy a foglyok számához viszonyítva a táboron belül szolgálatot teljesítő SS-létszámot igen alacsonyan tartsa. Az ilyen fehér foltok felfedezhetők a diákok asszociációi során, illetve abból, ami nem hangzik el. A feladat tehát sok érdekes utalást és kérdésfeltevést eredményezhet.

Mindazonáltal e feladat során egy dologról valószínűleg nem fog szó esni: arról, hogy az emlékhelyek feladata az, hogy a nyomokat biztosítsák és ellássák magyarázatokkal, az viszont nem, hogy egy örvendetes módon már nem működő létesítményt ismét létrehozzanak és átélhetővé tegyenek. Erről egy második (kiegészítő vagy alternatív) feladat során lehet szót ejteni. Itt térnék ki Berger-Nagy Zsuzsanna kezdeményezésére, aki a buchenwaldi emlékhelyen dolgozik. A koncentrációs táborok emlékhelyeihez könnyen össze lehet állítani egy sor fényképet, amelyek a feladat alapját képezik. Ez ma különösen jól megoldható az interneten keresztül, mert ott nemcsak történelmi fotókat lehet találni, hanem más olyan képanyagot is, amely a történelmi helyekre vonatkozik. Különösen azokhoz a koncentrációs táborokhoz található rengeteg kép, amelyek példászerű, igen, részben valósággal misztikus jelentést nyertek. Ez különös mértékben érvényes Auschwitzra, de egyértelműen Dachaura is. Éppen a tematizálás problematikus formái érdekesek itt.

A koncentrációs tábor varázsa

A koncentrációs táborok nemcsak utólag bővítették el az embereket. Egyesek számára már létrehozásuk idején a borzalom vagy a fenyegetés helyei voltak, másoknak pedig az abszolút hatalom nagy hatású szimbólumai vagy akár a példás rend eszközei. Ezt a hozzáállást a nemzetiszocialista vezetés irányította és kihasználta.

A dachau koncentrációs tábor létrehozásáról Heinrich Himmler, az SS-birodalmi vezetője müncheni rendőrfőnöki minőségében egy sajtótájékoztatón számolt be. Heinrich Himmler nyilatkozatát 1933. március 21-én az újságok, mint pl. a Münchner Neueste Nachrichten (Legújabb Müncheni Hírek) és a Neue Nationalzeitung (Új Nemzeti Újság) az alábbi módon adták vissza:

Himmler rendőrfőnök hétfőn biztosította a sajtót, hogy a védőőrizet az egyes esetekben nem fog tovább tartani, mint amíg szükséges. [...]

A rendőrfőnök közölte továbbá, hogy szerdán Dachau közelében 5000 fős befogadóképességgel megnyílik az első koncentrációs tábor. Itt gyűjtik össze az összes kommunistát, a birodalom ellenfeleinek számító többi marxista funkcionáriusokat, mivel tartósan nem lehetséges az államapparátus nagymértékű terhelése. Másfelől (!) nem lehet gondolni a kommunista funkcionáriusok szabadon engedéséről sem, mivel ők, amint ez néhány esetben kiderült, szabadulásukat követően is tovább folytatják a nép uszítását”.³

Figyelemreméltó: a tudósítás nyilvánvalóan feltételezi, hogy a „koncentrációs tábor” kifejezés teljesen ismert mindenki előtt, amikor közli Heinrich Himmler bejelentését „az első koncentrációs tábor” felállításáról. Heinrich Himmler vagy az első München környéki koncentrációs táborról beszélt, vagy az első olyan koncentrációs táborról, amelyet az SS működtet. Az első koncentrációs tábornak, amelyet a nemzetiszocialista uralom alatt hoztak létre, egy kis község, Nohra iskolájában felállított tábor számít, amelyet 1933 márciusának első napjaiban állítottak fel. A tábort a Weimar közeli, a nemzetiszocialisták által vezetett Thüringiai Szabadállam és az SA soraiból kikerülő segédrendőrök őrizték. Ezt a tábort számos másik tábor követte, amelyek többnyire csak rövid ideig léteztek. Dachau azonban egészen különös szerepet játszott, mivel a tábor az SS koncentrációs tábori rendszerének modellje lett.

Erre a létesítményre a nemzetiszocialisták különösen büszkék voltak. A Münchner Illustrierte Presse⁴már 1933-ban arról tudósított, hogy a foglyoknak nyáron szabadidejükben egy úszómedence áll majd rendelkezésükre (1. kép).

³ Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945. Text- und Bilddokumente zur Ausstellung. [München]: [Lipp], 2005, S. 58.

⁴ 1933. december 3., ugyanott 65.

1. kép

Valójában sokkal inkább egy koszos kacsászatóról volt szó, amelyben a fertőzésveszély miatt nem volt szabad fürödni. Az Illustrierter Beobachter 1936 decemberének elején egy egész lapszámot⁵ (2. kép) szentelt a dachau koncentrációs tábornak. Ebben a foglyokról gúnyosan mint „az alsóbbrendű ember képviselőiről” írtak. 1936-ban ez a propaganda már a zsidók ellen is irányult. Így például ezt a két fényképen látható embert „zsidó bűnözőknek” titulálták; az egyiket a „nép kártevőjének”, a másikat „fajgyalázónak” nevezték.

⁵ 1936. december 3.

2. kép

Ugyanebben az évben a *Das Schwarze Korps* (A Fekete Hadtest) című SS-folyóiratban a bebörtönzött, feltehetően alsóbbrendű emberekkel szembeállították az SS „felsőbbrendű embereit”. A közölt felvételek csak látszólag portréfotók, a valóságban a „hős harcos típusát” állítják szembe – ahogy a képaláírásban is olvasható – a „tipikus táborlakóval”, egy „alkoholistával és lump egyénnel”.⁶ (3. kép)

⁶ *Das Schwarze Korps*, 13. 2. 1936, Folge 7, 10.

3. kép

Ilyen szembeállítások a közéletben is előfordultak. Ennek egyik példája egy a lágert mutató útjelző,⁷ amely a felvonuló katonákat ábrázolja. Ezek az ábrázolások és fényképek egyfelől félelmet keltettek, másfelől csodálatot váltottak ki.⁸

A brit ellenpropagandának volt egy zseniális ötlete arra, hogyan lehetne ezt a heroizálást megtörni. Az egyik filmet úgy dolgozták át, hogy a menetelő SS-legények a katonás zene helyett tánczenére masíroztak, és ez által nevetségessé váltak. Alfred Goebbels állítólag tombolt, amikor meglátta ezt a „dokumentumfilmet”. Ilyen filmek a *Germany Calling* (Németország jelentkezik), valamint az *„Ellenségképek – Propagandafilmelek a második világháborúban”* című Erwin Leiser alkotás, amely 1995-ben készült.

Nemcsak újságíróknak mutatták meg a koncentrációs táborokat. Amatőr filmesek egy csoportja Dachauban még filmfelvételeket is készíthetett. Az SS vendégeit átvezették a koncentrációs táboron, hogy lenyűgözze őket a példás rend és tisztaság.⁹ (4. kép)

⁷ KZ-Gedenkstätte Dachau. Hier aus: Benz, *Geschichte des Dritten Reiches*. München (Beck) 2000, 108.

⁸ *Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945*, a. a. O., 93.

⁹ *Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie*, Amsterdam (*Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945*, ugyanott 66.)

4. kép

Ennek a propagandának nagy sikere volt. Így írt Guillaume Favre, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának tagja 1938. augusztus 19-én egy látogatást követően Himmlernek:

„Ezért itt csak azt szeretném kiemelni, hogy minden, amit láttam és hallottam, a lakókörülmények, a tárgyi és higiéniai felszerelések, valamint a foglyokkal való bánásmód, az étkezés és a munka tekintetében nagyon kedvező benyomást tett rám.”¹⁰

A sachsenhauseni koncentrációs tábort rendszeresen bemutatták továbbképzési tanfolyamok résztvevőinek.¹¹ Noha a látogatóknak bizonyára nem mutattak meg mindent, ami a táborban történt, de a szervezett látogatások világossá teszik, hogy a nemzetiszocialisták semmi esetre sem úgy kezelték ezeket a létesítményeket, mint amit titokban kell tartani. Ez nem is felelt volna meg a táborok funkciójának sem. Hiszen a táborokban nemcsak a foglyokat kellett megtörni, hanem minden lehetséges ellenfelet meg kellett annyira félemlíteni, hogy a félelem miatt passzívan viselkedjenek.

¹⁰ Stanislav Zámečník: Das war Dachau. Hrsg. von der Stiftung Comité International de Dachau. Dachau 2002, 98.

¹¹ Lásd a Sachsenhausen Emlékhelyen a korabeli lágerkórházban (Krankenbau) látható kiállítást.

A „védőőrizet” (Schutzhaft) és a „védőőrizetes tábor” (Schutzhaftlager) fogalmak

Ezekkel a funkciókkal szöges ellentétben áll az a megjelölés, amelyet a barakkok területe viselt: védőőrizetes tábor (Schutzhaftlager). Ez a felirat a sachsenhauseni koncentrációs táborban a bejárati kapu fölött nagy betűkkel volt olvasható. A „védőőrizet” (Schutzhaft) fogalom minden bizonnyal cinikus, hiszen a fogság révén senkit sem védtek, hanem a lehető legmélyebben sértették meg az emberi jogokat. A fogalom mindazonáltal a „Köztársasági elnök a nép és az állam védelméről szóló” rendeletre (1933. február 28.)¹² vezethető vissza, amelyet a Reichstag felgyújtása után adtak ki. A törvényt Reichstagsbrandverordnung-nak (Reichstag-leégési rendeletnek) is nevezik. Ezzel a törvénnyel a polgárok alapjogait „további intézkedésig” törvényen kívül helyezték. A koncentrációs táborba való bevonulási parancsokat egészen a háborús időig erre a rendeletre való formális hivatkozással adták ki, ahogy eredeti dokumentumok a „védőőrizetbe való vételről szóló parancs”-ról¹³ is mutatják.

Kezdetben még volt lehetőség arra, hogy az embereket elbocsássák a koncentrációs táborból. Így ez a fénykép azt mutatja, amikor Theodor Eicke, a dachau koncentrációs tábor parancsnoka az 1933-as karácsonyi amnesztia alkalmából szabadon bocsátott foglyok előtt beszédet mond.¹⁴ (5. kép)

¹² Reichsgesetzblatt. Teil I, Nr. 17, 28. Februar 1933, 83.

¹³ Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945, a.a.O., S. 73; Karl Hüser: Wevelsburg 1933 bis 1945. Kult- und Terrorstätte der SS. Eine Dokumentation. 2. Aufl. Paderborn (Bonifatius Druckerei)1987.

¹⁴ Bundesarchiv Koblenz: Zentralbild 432 35-33; szintén megtalálható a Die Wannsee-Konferenz und der Völkermord an den europäischen Juden. Katalog der ständigen Ausstellung. Berlin : Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz, 2006, 42.

5. kép

Theodor Eicke táborparancsnok

A koncentrációs táborok rendszerének kialakításában Theodor Eicke minden bizonnyal fontos szerepet játszott. Theodor Eicke példáján látható, hogy azt a tételt, miszerint a náci tettesek „normális férfiak” vagy „normális németek” voltak, és amely tétel Christopher Browningnak és Daniel Goldhagennek a 101-es rendőrségi zászlóaljról szóló könyvei óta széles körben elterjedt, nem lehet feltétlenül alkalmazni a koncentrációs táborokban ténykedő SS-re. Itt éppenséggel lezajlott egy kiválasztási folyamat, amely – emberi mértékek szerint – a negatív tulajdonságokat helyezte előtérbe. Theodor Eicke nem csak egy fanatikus nemzetiszocialista volt, hanem gátlástalan és brutális, ami miatt a sajátjai is félték tőle és gyűlölték őt.

Az 1892-ben született Theodor Eicke tizenhét évesen otthagyta az iskolát, anélkül, hogy azt elvégezte volna, és hivatásos katona lett.¹⁵ Az első világháború után hiába próbálkozott rendőrként elhelyezkedni. Végül egy Rajna melletti nagy vegyipari gyárnál kapott állást biztonsági őrként. 1928 óta tevékenykedett a Német Nemzetiszocialista Munkáspártban (a továbbiakban: NSDAP) és az SA-ban, majd 1930-ban átlépett az SS-be,

¹⁵ Nach Johannes Tuchel: Die Kommandanten des Konzentrationslagers Dachau. In: Dachauer Hefte, 10. Jg. (1994), 69-90.

amelyben karrierje gyorsan ívelt felfelé, 1932 elején közel ezer SS harcos állt a parancsnoksága alatt.¹⁶ Joseph Bürckel NSDAP körzetvezető megbízásából (Joseph Bürckel 1940-ben állítólag az első volt, aki a gaujából (körzetéből) deportáltatta a zsidókat) Theodor Eicke illegálisan bombákat készített. Ezért 1932 júniusában két év fegyházra ítélték. Betegséget színlelt, ami miatt eltávozást kapott, melynek során azonban Heinrich Himmler utasítására Olaszországba menekült. Adolf Hitler kancellári kinevezése után Theodor Eicke visszatért Németországba, azonban komoly konfliktusba keveredett Joseph Bürckellel. Emiatt Joseph Bürckel márciusban letartóztatta, és kivizsgálásra egy pszichiátriai klinikára vitette. Dr. Werner Heyde, aki később vezető szerepet játszott betegek és fogyatékosok meggyilkolásában, azonban igazolta, hogy Theodor Eicke szellemileg ép. Ennek ellenére először még a klinikán kellett maradnia. Heinrich Himmler később úgy látta, hogy le kell váltania Dachau első parancsnokát, Jilmar Wäckerlét, mert a müncheni ügyészség több, a dachau koncentrációs táborban elkövetett gyilkosság ügyében is vizsgálatot indított, amelyekért parancsnokként ő viselte a felelősséget. Heinrich Himmler kihozatta ekkor Theodor Eickét a pszichiátriai intézetből, és megtette a koncentrációs tábor új parancsnokának.

Theodor Eicke gondoskodott arról, hogy a táborvezetés által nem tervezett gyilkosságok száma csökkenjen, és hogy a gyilkosságokat gondosabban – öngyilkoságként – tüntessék fel. 1933 októberében bevezetett egy részletes fegyelmi és büntetési rendet a foglyotábor számára, és kiadta a kíséző őrk és foglyórzés szolgálati előírásait. Ebben többek között ez olvasható:

„Amennyiben egy fogoly megpróbál megszökni, felszólítás nélkül lőni kell rá. Az őrk, aki szolgálata teljesítése közben egy menekülő foglyot lelőtt, büntetlen marad.”¹⁷

Ez az ábra (6. kép)¹⁸ egy olyan füzetecskéből való, amely az SS-tagok oktatását szolgálta. A füzetet 1942 körül Auschwitzban egy német foglynak kellett elkészítenie. Gyakran csak azt állapították meg, hogy a foglyok menekülni próbáltak. A „menekülés közben lelőve” 1933 óta megszokott fogalmazása volt a koncentrációs táborban elkövetett gyilkosságoknak.

¹⁶ Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945, a. a. O., 89.

¹⁷ Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945, a. a. O., 91.

¹⁸ Bundesarchiv, Bildarchiv. Hier aus: Johannes Tuchel: Die Inspektion des Konzentrationslagers 1938 – 1945. Das System des Terrors. Berlin (Edition Hentrich) 1994, 94. és 192.

6. kép

Theodor Eickét SS-Brigadeführerré léptették elő (ez a Wehrmachtban vezérőrnagynak felelt meg), majd 1934 júliusában „a koncentrációs táborok felügyelőjévé” és az „SS-őrszemélyzet vezetőjévé” nevezték ki, miután előtte Heinrich Himmler megbízásából több kisebb, az SA által felügyelt koncentrációs tábort feloszlatozott, más tábort Dachau mintájára újrászervezett. Ezen kívül Theodor Eicke vezető szerepet játszott az SA-vezetés meggyilkolásában, az ún. Röhm-puccsban.

1939-ben Theodor Eicke átvette a halálfejes Waffen-SS-hadosztály parancsnokságát (7. kép).¹⁹

¹⁹ <http://www.holocaustresearchproject.org/othercamps/galleries/dachaugallery/index5.html>

7. kép

A hadosztály bűncselekményei jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a Harmadik Birodalom bukása után Nürnbergben a Waffen-SS-t teljes egészében bűnös szervezetnek minősítették. A halálfejes csapatoknak jelentős részük volt a lengyel civilek és zsidók elleni tömegmészárlásban, miután a németek 1939 szeptemberében megtámadták Lengyelországot. A halálfejes hadosztály az első csapatok közé tartozott, amelyek 1941 nyarán betörték a Szovjetunióba, és példátlan megsemmisítő háborút folytattak. Theodor Eickének mindazonáltal nem kellett a bíróság előtt számot adni tetteiről, mert 1943 márciusában „hősi halált” halt a keleti fronton egy repülőszerencsétlenség következtében.

A táborok rendszere

A Dachauban bevezetett szervezeti és elnyomó rendszert Eicke-rendszernek nevezték. Azáltal, hogy az általa bevezetett hierarchiákat, viselkedési szabályokat és szankciókat más koncentrációs táborokban is (beleértve a később létrehozott táborokat) alkalmazták, kialakulhatott a koncentrációs táboroknak viszonylag egységes szerkezete, noha a helyi feltételek különbözőek voltak és a táborokat egymástól eltérő időpontban hozták létre. Ehhez jött még egy további tényező: az SS-vezetők közti csapatszellem, amelyet az SS-junkeriskolákban kialakítottak és „bajtársi esteken”, valamint más rendezvényeken ápoltak, továbbá az SS vezetésének személyzeti politikája. A legtöbb SS-tiszt egymásután több koncentrációs táborban is teljesített szolgálatot, egymással kapcsolatban maradtak a szolgálati, nem

ritkán baráti, sőt néhány esetben még a házasságok miatti családi kapcsolatok révén is. E hálózat kiindulópontja Dachau volt. Nagyon sok koncentrációs tábor parancsnoka kezdte karrierjét Dachauban. A következő lista²⁰(1. táblázat) jól mutatja, hogy a koncentrációs tábori rendszerben hány kulcspozíciót foglaltak el a dachauai SS-személyzet tagjai.

1. táblázat

Hans Aumeier	1934 –1938	Lagerführer KZ Flossenbürg, 1938–1941 Lagerführer KZ Auschwitz, 1942–1943 Kommandant KZ Vaivara, 1944
Richard Baer	1933 –1934	Adjutant KZ Neuengamme, 1942–1943 Wirtschafts-Verwaltungshauptamt, 1942–1943 Kommandant KZ Auschwitz, 1944–1945 Kommandant KZ Mittelbau-Dora, 1945
Karl Fritzsch	1934 –1940	Lagerführer KZ Auschwitz, 1940–1941 Lagerführer KZ Flossenbürg, 1942–1944
Rudolf Höß	1934 –1938	Lagerführer und Adjutant KZ Sachsenhausen, 1938–1940 Kommandant KZ Auschwitz, 1940–1943 Amtsleiter im Wirtschafts-Verwaltungshauptamt, 1942–1943
Franz Hofmann	1933 –1942	Lagerführer KZ Auschwitz, 1942–1944 Lagerführer KZ Natzweiler, 1944
Max Koegel	1933 –1936	Adjutant KZ Berlin-Columbia-Haus, 1936 Adjutant KZ Dachau, 1937–1938 Kommandant KZ Lichtenburg, 1938–1939 Kommandant KZ Ravensbrück, 1939–1942 Kommandant KZ Majdanek, 1942–1943 Kommandant KZ Flossenbürg, 1943–1945
Hans Loritz	1933 –1934	Kommandant KZ Esterwegen, 1934–1936 Kommandant KZ Dachau, 1936–1939 Kommandant KZ Sachsenhausen, 1940–1942
Günther Tamaschke	1933 –1934	Stellvertreter des Inspektors der Konzentrationslager, 1935–1936 Kommandant KZ Lichtenburg, 1937–1938
Franz Xaver Trenkle	1933 –1938	Stellvertretender Lagerführer KZ Dachau, 1942–1944 Lagerführer KZ Bergen-Belsen, 1944
Martin Weiss	1933 –1940	Kommandant KZ Neuengamme, 1940–1942 Kommandant KZ Dachau, 1942–1943 Kommandant KZ Majdanek, 1943–1944

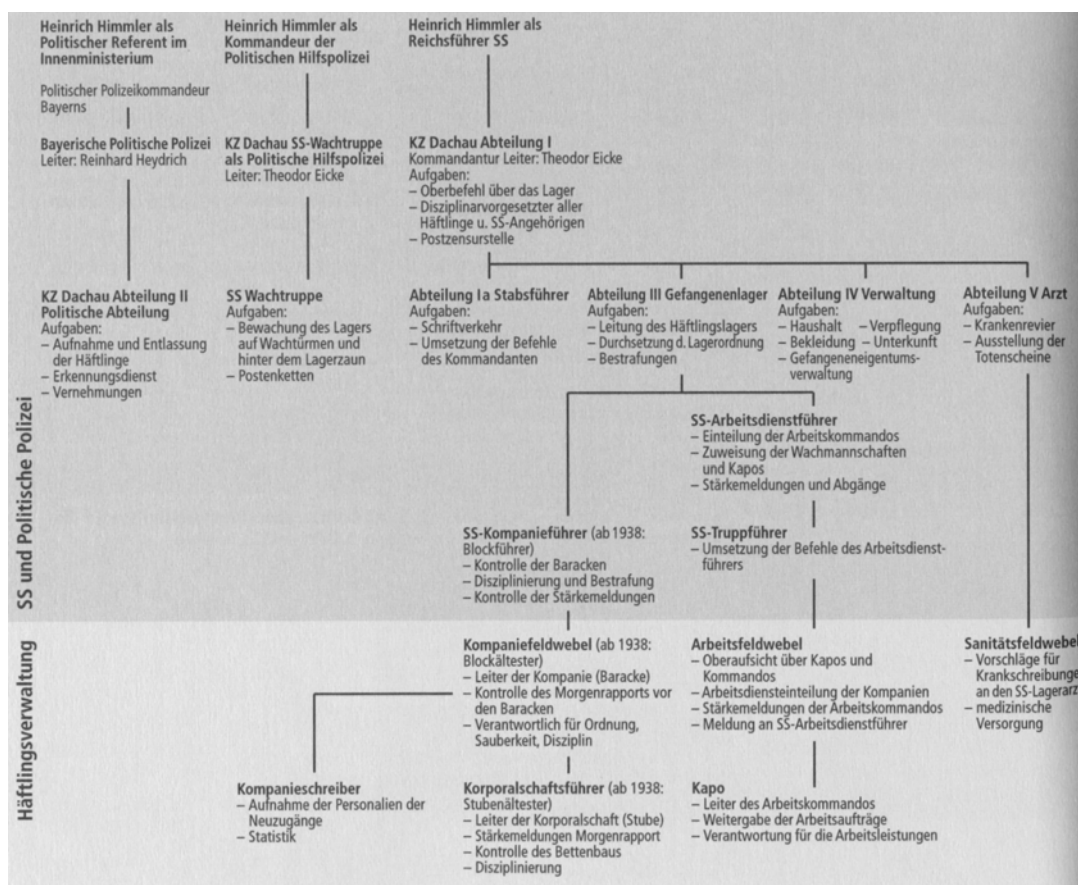
Közéjük tartoztak olyan férfiak is, akik az európai zsidók szisztematikus tömeggyilkosságában komolyan részt vettek. Itt első helyen Rudolf Höst kell megemlíteni, aki 1940-1943 között az auschwitzi koncentrációs tábor parancsnoka volt, mielőtt átvette a Gazdasági és Adminisztrációs Főhivatal vezetését. Ebben az áttekintésben nincs megemlítve, hogy 1944. június-júliusában újra átvette az auschwitzi koncentrációs tábor irányítását, hogy levezényelje a magyar zsidók meggyilkolását, egy olyan tömeggyilkosságot, amelynek alig két hónap alatt (1944. május 16.-július 11.) 320 ezer ember

²⁰ Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945, a.a.O., S. 97. A lista tulajdonjoga: Comité International de Dachau; Barbara Distel, Gedenkstätte Dachau.

esett áldozatul.²¹ Egy ilyen feladathoz olyan parancsnokra volt szükség, aki kész volt, bármilyen büntetettre, és olyan tapasztalattal rendelkezett, hogy ennek a gördülékeny menetét megszervezze.

A Ciklon-B felhasználása a tömeggyilkosság végrehajtásában speciálisan Auschwitzban kifejlesztett és leginkább ott gyakorolt módszer volt. De Auschwitz 1945 elejéig egyidejűleg koncentrációs táborként is működött azon szabályok szerint, amelyeket Theodor Eicke dolgozott ki 1934-ben. Ezért érdemes az Eicke-rendszert egy kicsit alaposabban megvizsgálni. A rendszert úgy volt kialakítva, hogy az SS-katonák viszonylag kis létszámú csoportjával nagyszámú foglyot lehessen irányítani és terrorizálni. Az alapszerkezet a lágerek felszabadításáig ugyanaz maradt, még ha az elnevezések változtak is. Bemutatok most egy 1933/34-ben Dachauban bevezetett sémát²²(2. táblázat). A magyarázat során azonban részben a későbbi elnevezéseket fogom használni.

2. táblázat

²¹ <http://www.deathcamps.org/occupation/glaser.htm> (Kádár Gábor és Vági Zoltán tanulmánya szerint a nácik legalább 300 ezer magyar zsidót Auschwitzba érkezésük után azonnal megölték, további tízezrek estek áldozatul az éhségnek, a betegségeknek, kényszermunkának és a szelekciónak, így az Auschwitz-komplexumban összesen mintegy 340-370 ezer magyar zsidó vesztette életét, i.m. Kádár Gábor, Vági Zoltán: Hullarablás. Jaffa Kiadó, Budapest, 2005. 158-161.o.

²² Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945 Text- und Bilddokumente zur Ausstellung. [München]: [Lipp], a. a. O., 92, 2005, p. 92) A kiadványban az aláírás: "Tuchel, Inspektion; KZ-Gst. Dachau" Az ábrát a Dachau Emlékhely készítette Tuchel fenti publikációja alapján.

A rendszer az SS és rendőrségi hierarchiából, valamint az ennek a hierarchiának alárendelt ún. „fogolyönkormányzatból” állt. Az SS és rendőrségi hierarchia tetején Heinrich Himmler SS birodalmi vezető, az NSDAP egyik paramilitáris egységének főnöke állt. Az NSDAP akkoriban még az SA-hoz volt rendelve, 1934-től azonban a nemzetiszocialista uralom, a rasszizmus, a terror megtestesülésévé vált. SS birodalmi vezetőjeként Heinrich Himmlernek volt alárendelve az összes SS-egység, így a táborban ténykedő valamennyi SS, és az SS-őr csapatok, akik a tábor külső őrzéséért feleltek. Heinrich Himmler karrierjét az állam szolgálatában 1933-ban kezdte, a bajor rendőrség főnökeként. 1933/34 telén a poroszországi kivételével átvette az összes német tartomány rendőrségének vezetését. 1936-ban kinevezték a Belügyminisztérium német rendőrségének főnökévé. Ebben a tisztségében felette állt a Reinhard Heydrich vezette politikai rendőrségnek. A politikai rendőrség, amelyet nem sokkal később az egész birodalomban Gestapónak (Geheime Staatspolizei – Titkos Államrendőrség) neveztek, a koncentrációs táborokban is fontos szerepet játszott. Alá tartozott ugyanis az ún. „politikai osztály”. Ez a politikai osztály bűnügyi vizsgálatokat folytatott a táborokban, utánajárt minden gyanúnak, amely ellenállásra vagy annak előkészületére utalt, vezette a foglyok kartotékát és regisztrálta a haláleseteket. Az SS tagjai ellen is eljárhatott, amennyiben azok korruptak voltak, vagy más vonatkozásban vétettek a szabályok ellen. A politikai osztály a táborparancsnoknak volt alá rendelve, nem a koncentrációs táborok felügyelőségének, amely az egész koncentrációs tábori rendszert irányította.

A rendszerben tehát az SS és a rendőrök három csoportját lehet megkülönböztetni: a politikai osztályt, az SS-őrszemélyzetet és a tábor belső részén szolgáló, valamint a kényszermunkát felügyelő SS-katonákat.

Az SS-tábor öt osztályra volt osztható:

- I. a parancsnokság,
- II. a politikai osztály,
- III. a védőőrizetes tábor,
- IV. a munkaszervezés,
- V. az orvosi osztály.

A III-V. osztály egyfajta főfelügyeletet gyakorolt és a fogolyfunkcionáriusok (Funktionshäftling) segítségével végezte az irányítást.

A táborban a legfontosabb fogolyfunkcionárius a Lagerältester (az Auschwitz-jegyzőkönyvben: tábori elöljáró; Ota Kraus-Erich Kulka: Halálgár című könyvében: táborfelügyelő – a ford.) és a blokkfelügyelők (Blockältester, az Auschwitz-jegyzőkönyvben még: blokkelöljáró vagy barakkfelügyelő – a

ford.) voltak. A munkaszervezésben a kápók, az orvosi osztályon pedig az orvosok és az ápolók vettek részt, akik szintén foglyok voltak.

Az elsőként említett tisztségekben lévő fogolyfunkcionárius gyakran a köztörvényes bűnözők körül került ki, akik az SS által rájuk ruházott feladatokat gyakorta külön brutalitással hajtották végre. Ilyen volt például Karl Kapp (8. kép),²³ aki 1941/42-ben Dachauban volt Lagerältester, és akitől leginkább a külföldi foglyok rettegetek, mivel verte őket és feljelentésekkel (Strafmeldung: a fogolynak ilyen esetben jelentkeznie kellett büntetésért, és ez sok esetben a halállal volt egyenlő – a ford.) gyakran kínozta őket. Néhány táborban azonban a politikai foglyoknak sikerült egyes fontos tisztségeket megszerezni, mert az SS-ben egyre jobban tartottak attól, hogy elvesztik az ellenőrzést a köztörvényes foglyok felett, akik zsarolás, erőszak és korrupció útján egyre nagyobb hatalommal rendelkeztek. A leghíresebb példa a tisztségek átvételére Buchenwald. Az ún. „vörös kápóknak” ténylegesen dönteniük kellett fogolytársaik életéről és haláláról, akkor, amikor valakit „jó” vagy „rossz” munkacsoportba (munka kommandóba) osztottak. Ugyanakkor sikerült nekik a táborban egy titkos ellenálló szervezetet kiépíteni. Ez a szervezet biztonsági intézkedéseket tett arra az esetre, ha az SS-ek a menekülésük előtt a küszöbön álló vereségre való tekintettel le akarnák mészárolni a még élő foglyokat. Heinrich Himmler parancsa értelmében egyetlen koncentrációs tábori fogolynak sem lett volna szabad megélnie a szövetségesek felszabadítását,²⁴ és néhány koncentrációs táborban valóban legyilkolták a foglyokat nem sokkal a háború vége előtt. Buchenwaldban ezzel szemben a foglyok titkos ellenálló szervezete átvette a hatalmat, amikor a legtöbb SS elmenekült és az amerikai csapatok közeledtek.

²³ Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945, Text- und Bilddokumente zur Ausstellung. [München]: [Lipp], 2005, a. a. O., 150. Az eredeti fotó az 1936. évi „Illustrierter Beobachter“ számában jelent meg.

²⁴ Himmler utasítása Flossenbürg részére fennmaradt: „kein Häftling lebend in die Hände des Feindes fallen solle“. Vgl. Stanislav Zámečník: „Kein Häftling darf lebend in die Hände des Feindes fallen.“ Himmler 1945. április 14/18. parancsához lásd: Dachauer Hefte 1 (1985), 219-231.

8. kép

Amikor a „vörös kápókról” történelmi ítéletet akarunk alkotni, mindkét oldalt látni kell. Látni kell egyfelől, hogy kényszerhelyzetben voltak és azáltal, hogy egy ellenállási szervezet kiépítésén munkálkodtak, hatalmas kockázatot vállaltak, másfelől viszont végrehajtották az SS-ek parancsait, amelyeket a foglyok között található politikai ellenfeleik ellen felhasználhattak. Primo Levi joggal nevezi morális szempontból a nácik legnagyobb bűnének, hogy áldozataikat tettestársakká tették.

Az orvosi osztály

A fő felelősök azonban az SS-ek maradtak. Ne csak az erőszakos SS-katona legyen a szemünk előtt, amikor ezekre a tettesekre gondolunk. Az elkövetők közé tartoztak felsőfokú végzettségűek is, különösen az orvosi osztályon.

Az orvosi részleg szerepe, kiváltképp az emberi kísérletek, olyan témát jelentenek, amely iránt sok diák érdeklődik. Az oktatás során arra azonban ügyelnünk kell, hogy ne egy voyeurisztikus igényt elégítsünk ki, hanem inkább azt mutassuk meg, hogy a kísérletek során milyen komolyan megsértették az emberi jogokat, és nagymértékben visszaéltek a tudománnyal. Ezekben az emberellenes tudományos kísérletekben nem csak

a helyszínen jelenlévő tettesek vettek részt, hanem tekintélyes tudományos és állami szervezetek.

Két SS-orvos a dachau koncentrációs táborból különösen hírhedtek voltak: Dr. Sigmund Rascher és Dr. Claus Schilling.

Sigmund Rascher SS-Untersturmführer (hadnagy), tartalékos tábori orvos 1942 nyarának elején mintegy 200 foglyon végzett kísérleteket alacsony nyomású kamrákban. Ezeket a kísérleteket legalább 70 „kísérleti személy” nem élte túl, a többiek súlyos egészségkárosodást szenvedtek (9. kép).²⁵

9. kép

1942 augusztusától 1943 márciusáig Siegfried Ruff-fal közösen végzett mintegy 300 foglyon lehűtési kísérleteket, melyek során 80-90 fogoly halt meg (10. kép).²⁶A legtöbb foglyot kényszerítették a kísérletekben való részvételre. Mintegy 20 német fogoly saját maga állt rendelkezésre, mert azt ígérték nekik, hogy könnyítenek fogságuk körülményein. Önkéntességről azonban ezekben az esetekben sem lehet beszélni. Azokat a foglyokat, akik a kísérletek alatt ellenállást tanúsítottak, Sigmund Rascher lelövette vagy felakasztatta.

²⁵ A fotót készítette Dachauban 1942-ben az SS-orvos Dr. Sigmund Rascher. A kép tulajdonosa: a Washingtoni Holokauszt Múzeum USHMM, a kép a National Archives and Records Administration, College Park adománya.

²⁶ Konzentrationslager Dachau 1933 bis 1945. Text- und Bilddokumente zur Ausstellung. [München]: [Lipp], 2005, 183.

10. kép

A kísérleteket a légügyi minisztérium megbízásából végezték. Siegfried Ruff együtt dolgozott a Német Repüléskísérleti Intézet repülés orvosi vezetőjével, Hans-Wolfgang Romberggel, aki Georg-August Weltznek, a légierő mentési felügyelősége vezető munkatársának volt alárendelve. Sigmund Rascher azonban saját szakállára is végzett kísérleteket, amelyekkel az SS Ősök Öröksége (Ahnenerbe) alapítványánál akart nevet szerezni magának. E kísérletek során a foglyokat felboncolta, miután azok a kísérletekben részben a tervezetteknek megfelelően meghaltak.

A kísérletek rendkívül borzasztóak voltak. Sigmund Rascher 1943. február 17-én Heinrich Himmlerhez írt levelében egy további nagyszabású kísérletre tesz javaslatot Auschwitzban:

„Auschwitz egy ilyen sorozatkísérletre minden szempontból jobban alkalmas, mint Dachau, mivel Auschwitzban hidegebb van, és a tábor területének nagysága miatt kisebb lesz a feltűnés is (a kísérleti alanyok üvöltenek, amikor nagyon fáznak).”²⁷

A foglyok szenvedése a tettesek beszámolóiban amúgy nem kerül szóba. Sokkal inkább úgy kerülnek megemlítésre, mint egy tisztán tudományos kísérleti elrendezés leírása, amely célirányosan emberéletek, azaz a német katonák megmentésére irányul. A lehűtési kísérletek valóban meg tudták mutatni, hogy a mentőmellények, amelyek azt biztosítják, hogy az ember feje ne kerüljön víz alá, a túlélési esélyeket megnövelik, és hogy a lehűlt személyt inkább a gyors felmelegítéssel lehet megmenteni, semmint a lassúval. Vajon a résztvevők bűne ilyen eredmények fényében kisebbnek tűnik?

²⁷ PS 1616, zit. Wolfgang Benz: Das Konzentrationslager als Experimentierfeld oder: Die Karriere des Dr. med. Sigmund Rascher. In: ders.: Herrschaft und Gesellschaft im nationalsozialistischen Staat : Studien zur Struktur- und Mentalitätsgeschichte. Frankfurt 1990, 103.

Sigmund Rascher bűnéről nem a bíróság előtt született döntés. Annak érdekében, hogy Heinrich Himmlertől a szükséges házassági engedélyt megkapja, azt állította, hogy jegyese és későbbi felesége gyermeket vár. Ezért letartóztatták és nem sokkal a háború vége előtt Dachauban egy SS-katona kivégezte.

Azokat a férfiakat, akik Sigmund Rascherrel együtt dolgoztak: Siegfried Ruff, Hans-Wolfgang Romberg és Georg-August Weltz, a légierő mentési felügyelőségtől, a nürnbergi orvos perben vád alá helyezték, de felmentették. Ebben többek között az is szerepet játszott, hogy Siegfried Ruff tudott az amerikai magasságfiziológiai kísérletek incidenseiről, amelyekről akkor szerzett tudomást, amikor az Egyesült Államok légierőjének egyik kutatócentrumának munkatársa volt. Siegfried Ruff a perben ezt a kártyát játszotta ki. A vádnak nem sikerült világosan megmutatnia, hogy mi a különbség e kísérletek és a koncentrációs táborok foglyaival végzett kísérletek között.

Hogyan volt képes egy orvos a gyógyítás helyett embereknek a legnagyobb fájdalmakat okozni és tömegével meggyilkolni őket? A magyarázat kézenfekvőnek tűnik. Sigmund Rascher kevésbé volt orvos és tudós, mint inkább becsvágyó SS-tiszt, aki a fajilag leértékelt, „alsóbbrendű embernek” titulált kísérleti személyeket szenvedni hagyta és meggyilkolta, mert az SS ideológiáját követte.

Dachauban azonban Dr. Claus Schilling is végzett kísérleteket, aki elismert tudós volt, és sem az SS-sel, sem pedig a Wehrmachttal nem ápolta szoros kapcsolatot. Dr. Claus Schilling maláriakísérletei sokkal több foglyot érintettek, mint Sigmund Rascher kísérletei.²⁸ Mintegy 1200 embert használt fel kísérleteihez. Harmincan közülük meghaltak a beadott maláriafertőzés következtében, 300-400 ember később a malária okozta komplikációk miatt hunyt el. Dr. Claus Schilling, akit 1945 novemberében állítottak amerikai bíróság elé, azzal próbálta igazolni a maláriakísérleteket, hogy azok szükséges rosszak voltak, „a tudomány érdekében, hogy emberek millióit megmentse ettől a betegségtől”. A katonai bíróság nem fogadta el ezt az érvelést, és halálra ítélte dr. Claus Schillinget. 1946. április 28-án végezték ki a Lech melletti Landsbergben.

A koncentrációs tábori fogság fokozatai

Amikor valaki Sigmund Rascher és dr. Claus Schilling embereken végzett kísérleteiről hall, azt hihetné, hogy Dachau egy különösen szörnyű koncentrációs tábor volt, míg más táborokban nagyobbak voltak az esélyek a túlélésre. De épp fordítva igaz ez.

²⁸ Vgl. Stanislav Zámečník, a. a. O., 265- 267.

Heinrich Himmler egyik 1941-es parancsában²⁹ a koncentrációs táborokat a körülmények szigorúsága szerint fokozatokba sorolták. Azt a foglyot, aki „kevésbé volt bűnös, és akit még javíthatónak” ítélték, az I. fokozatú táborba hurcolták. A „súlyos bűnökkel terhelt, de még nevelhető és javulásra képes foglyokat” a II. fokozatú táborba, a „súlyos bűnökkel terhelt, különösen a bűnöző és aszociális, azaz már alig nevelhető” foglyokat a III. fokozatú táborba szállították

Ezek a kategóriák természetesen erősen ideológiai természetűek voltak. A már őrizetben lévőket ez alapján nem helyezték át másik koncentrációs táborba, és a besorolásnál hamarosan más kritériumok játszottak döntő szerepet, mint például az, hogy mennyire lehet valakit használni kényszermunkára. A táborok osztályozása azonban ennek ellenére tanulságos:

Dachau és Sachsenhausen - I. fokozat,
Auschwitz törzstábor - I. vagy II. fokozat,
Buchenwald, Flossenbürg, Neuengamme, Auschwitz II – III. fokozat,
Mauthausen – III. fokozat.

A besorolásnál minden bizonnyal azok a körülmények voltak a döntőek, amelyek mellett a táborban a kényszermunkát végezni kellett. Buchenwaldban, Flossenbürgben és Mauthausenben a foglyoknak kőbányában kellett dolgozni olyan körülmények között, amely kevés túlélési esélyt hagyott számukra. Neuengamme-ban is komoly földmunkát kellett végezni. Auschwitz II-t még csak építették, itt is a legkomolyabb munkákkal kellett számolni. Mauthausen maga az SS ítélte akkoriban a legbrutálisabb koncentrációs tábornak. A „III. fokozat” a „már alig nevelhető védőőrizetese” számára azt jelentette, hogy az oda küldött foglyok esetében érvényes volt az, amit néhányuk védőőrizetbe vételét elrendelő parancsára írtak: „visszatérés nem kívánatos”. Ez azt jelentette: ezeknek a foglyoknak nem szabad túlélni a tábort.

Mennyiben erősítik meg a halálesetekről szóló számadatok a megítéléseket?³⁰

²⁹ 23.1. 1941, In: Internationaler Militärgerichtshof Nürnberg, Der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vom 14. November 1945 bis 1. Oktober 1946: Urkunden und anderes Beweismaterial. Veröffentlicht in Nürnberg 1947. München: Delphin Verlag, 1989. Band XXVI, 695-97.

³⁰ 23.1. 1941, In: Internationaler Militärgerichtshof Nürnberg, Der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vom 14. November 1945 bis 1. Oktober 1946: Urkunden und anderes Beweismaterial. Veröffentlicht in Nürnberg 1947. München: Delphin Verlag, 1989. Band XXVI, . 695-97.

3. táblázat. Az újonnan érkezettek (Zug.) és a halottak (Tote) száma³¹
 (A *-gal jelölt számok csak becslések).

	Buchenwald		Sachsenhausen		Mauthausen		Dachau	
	Zug.	Tote	Zug.	Tote	Zug.	Tote	Zug.	Tote
1937	2912	48	750	38			2015	69
1938	20122	771	8300	229	*1080	36	18681	370
1939	9553	1235	9144	819	*2800	445	3932	300
1940	2525	1772	18925	3892	*11000	3846	22675	1515
1941	5890	1522	8662	1816	*20000	8114	6153	2576
1942	14111	2898	16590	4968	*20387	14293	12572	2470
1943	42177	3516	20031	3807	21028	8481	19358	1100
1944	97866	8644	50560	2347	65645	14766	78635	4794
1945	43823	13056	54794	*15000	24793	*52814	30958	15384

Bei den mit * markierten Zahlen handelt es sich um Schätzungen.

A fenti összeállítást (3. táblázat) vizsgálva megállapítható, hogy a halálesetek száma a háború kezdetét követően ugrásszerűen megnőtt. Ez részben a foglyok számának növekedéséből adódott. De Buchenwaldban a halálesetek száma majdnem egyharmaddal nőtt, míg az újonnan érkezettek száma 1939-1940-ben több mint kétharmaddal csökkent. Ebben az esetben meghatározó volt az életkörülmények romlása, az SS fokozottabb brutalitása, különösen a nem német foglyokkal szemben.

Az összes táborban feltűnően sok a halottak száma 1945-ben. Ennek az volt az oka, hogy a foglyokat Kelet-Európa megszállt területeiről szállították német koncentrációs táborokba, valamint, hogy a háború végének zűrzavarában elkövetett bűnesetek száma megnövekedett.

Ha összevetjük arányaiban a halálesetek számát az újonnan érkezettek számával, akkor megállapíthatjuk, hogy ténylegesen Mauthausenben volt a legmagasabb a halálozási ráta. Míg ott 1942-ben több mint 14 000 fogoly halt meg (20 000 újonnan érkezett mellett), ugyanebben az évben Dachauban valamivel kevesebb, mint 2 és fél ezer (12 és fél ezer újonnan jött mellett).

Nyilvánvalóan voltak fokozatok, még ha ez nem is jelentette, hogy Dachau egy ártalmatlan koncentrációs tábor lett volna. Azt, hogy I. fokozatú koncentrációs tábor, mint amilyen Dachau, nagy tömeggyilkosságok színhelye volt, mutatja a különböző koncentrációs táborok - azok melléktáboraival együtt - foglyai és áldozatai teljes számának összeállítása

³¹ Wolfgang Sofsky: Die Ordnung des Terrors. Das Konzentrationslager. Frankfurt a. M. 1993, 49.

(4. táblázat). De itt is világossá válnak a különbségek: míg Dachauban a foglyok 15,3%-a pusztult el, addig ez az arány Mauthausenben 52% volt.

4. táblázat³²

Lager		Zugänge	Tote
Dachau	(1933–45)	206 206	31 591
Buchenwald	(1937–45)	238 979	56 545
Mauthausen	(1938–45)	197 464	102 795
Neuengamme	(1938–45)	106 000	55 000
Flossenbürg	(1938–45)	96 217	28 374
Groß-Rosen	(1940–45)	120 000	40 000
Auschwitz	(1940–45)	405 000	261 000
Majdanek	(1941–45)	250 000	200 000
Mittelbau	(1943–45)	60 000	20 000
Bergen-Belsen	(1943–45)	125 000	50 000
KZ-System	(1933–45)	1 650 000	1 100 000
Chelmno	(1941–43)		225 000
Belzec	(1942–43)		600 000
Sobibór	(1942–43)		250 000
Treblinka	(1942–43)		974 000
Auschwitz- Birkenau	(1941–44)		1 000 000

A számok némelyikét bizonyos óvatossággal kell kezelni. A kutatások során Majdanek áldozatainak számát nemrég korigálták. Thomas Kranz, az ottani emlékhely igazgatója a halottak számát 78 000 főben adja meg, közülük hozzávetőlegesen 19 000 nem zsidó volt.

Ez a táblázat (4. táblázat) azonban azt is világossá teszi, hogy különbséget kell tenni a koncentrációs tábori rendszer és a zsidók megsemmisítésére létrehozott haláltáborok (Chelmno, valamint Treblinka, Belzec, Sobibor, és a Reinhardt-akció táborai) között, ez utóbbiaknál a lehető legrövidebb idő alatt majdnem az összes odaszállított deportáltat elgázosították.

³² Wolfgang Sofsky: Die Ordnung des Terrors. Das Konzentrationslager. Frankfurt a. M. 1993, 57.

Sofsky az auschwitzi törzstábort a koncentrációs táborokhoz számítja, ami bizonyára helyes is, Auschwitz-Birkenaut pedig a haláltáborokhoz. Arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy Auschwitz-Birkenau koncentrációs tábor is volt, amelyben a munkaképes foglyokat elkülönítették a munkaképtelenektől, és utóbbiakat meggyilkolták. Ilyen nagy szelekciók nem voltak a Reinhardt-akció táborában, amelynek célja a zsidók megsemmisítése volt. Mellékesen a nemzetiszocialisták eközben még megmaradt tulajdonukat is elvették.

A fejlesztés fázisai

Bár a koncentrációs táborok az SS uralma alatt „a terror egy relatív stabil rendjét” mutatták fel, amely a lényegét tekintve a Theodor Eicke által megteremtett felépítés szerint működött, a koncentrációs táborok rendszerében mégis jelentős változások következtek be.

A háború alatt a koncentrációs táborok rendszere rendkívüli mértékben kibővült. Különösen 1942/43-ban, és 1944/45-ben bővítették a táborrendszert, és több koncentrációs táborban megduplázódott az újonnan érkezettek száma. A nem teljes térkép (1. térkép) a koncentrációs és haláltáborokat mutatja 1943-ban. Különösen a megszállt területeken volt lényegesen több koncentrációs tábor mint például Maly Trostenez Minszk mellett.

1. térkép³³

Kényszermunka a koncentrációs táborok rendszerében

1942-ben világossá vált a nemzetiszocialisták előtt, hogy a birodalom elveszíti a háborút, ha nem sikerül a munkaerőhiányt megszüntetni. Míg a foglyokat kezdetben gyakran teljesen értelmetlen munkákkal sanyargatták, most produktívan kellett kihasználni őket. Az új irányt kijelölő központi dokumentum az SS Gazdasági és Adminisztrációs Főhivatala vezetőjének, Oswald Pohnak 1942. április 30-án kiadott parancsa az összes táborparancsnoknak:

“Egyedül a táborparancsnok felelős a munkaerő alkalmazásáért. Ennek a szó legszorosabb értelmében kimerítőnek kell lenni, hogy a lehető legnagyobb teljesítményt lehessen elérni.”

³³ A Haus der Wannsee-Konferenz engedélyével. Die Wannsee-Konferenz und der Völkermord an den europäischen Juden. Katalog der ständigen Ausstellung. Berlin: Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz, 2006, 151.

Ez a parancs is mutatja egyfelől azt az akaratot, hogy a koncentrációs táborok foglyait munkaerőként felhasználják, másfelől azt, hogy ezzel a megsemmisítés szándékát egyáltalán nem adták fel. Az, hogy a koncentrációs táborokat a feltételezett nevelési funkciójukról szóló minden híresztelés ellenére is a megsemmisítés színhelyeinek lehetett tekinteni, kiderül abból a feljegyzésből, amelyet Otto Thierack igazságügy-miniszter készített egy Heinrich Himmlerrel folytatott beszélgetést követően 1942. december 18-án. Ebben ez áll: „Aszociális elemek kiadatása a büntetés-végrehajtásból a Reichsführer SS-nek munka általi megsemmisítésre. Maradéktalanul kiadatásra kerülnek a biztonsági őrizetesek, zsidók, cigányok, oroszok és ukránok, lengyelek 3 éves büntetés felett, csehek és németek 8 éves büntetés felett az igazságügy-miniszter döntése alapján.”³⁴

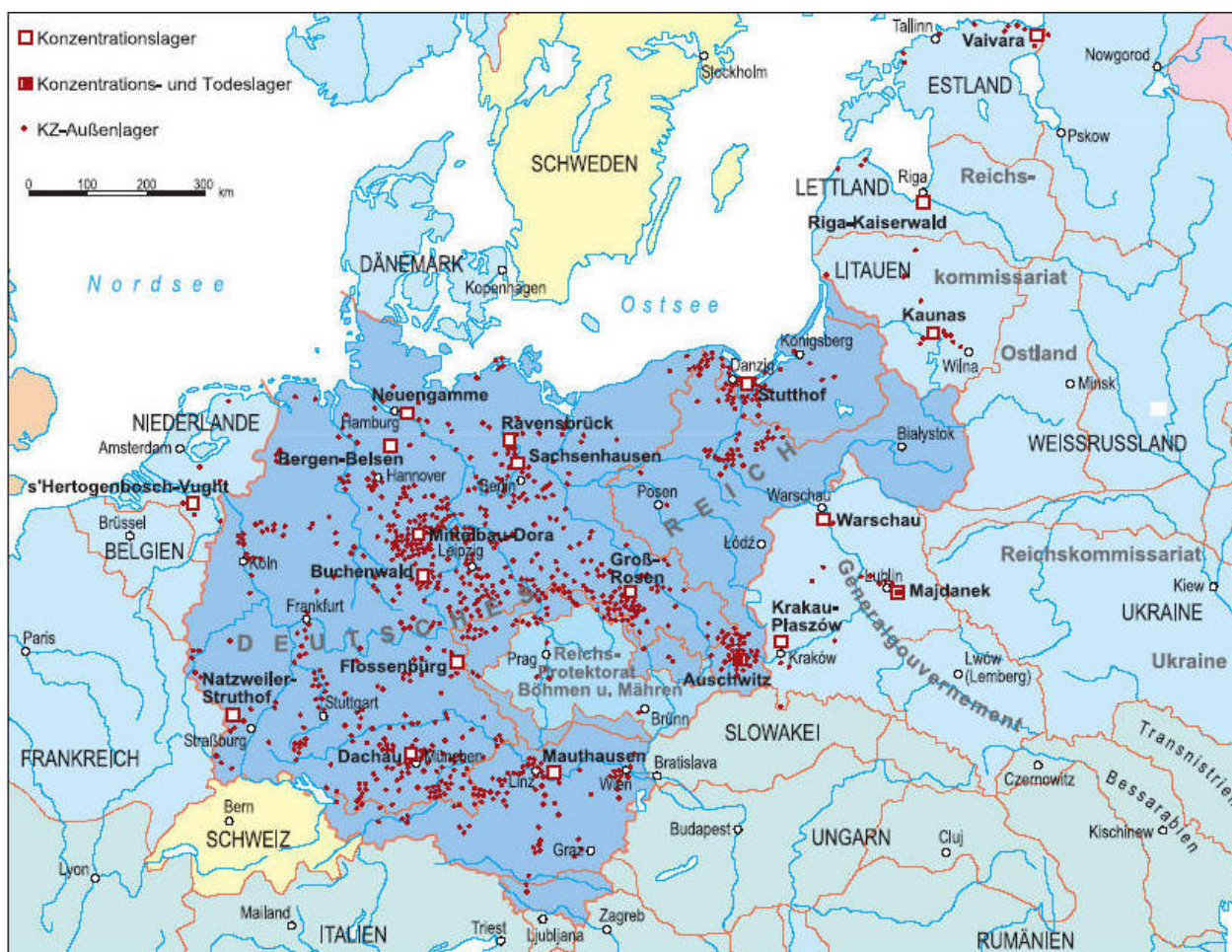
Oswald Pohl megpróbálta a koncentrációs tábori rendszer tervezett funkcióváltását személyzeti politikai intézkedésekkel biztosítani.³⁵ Felmentette a koncentrációs tábori vezetők egyharmadát és gondoskodott arról, hogy az SS-vezetők fele, akik parancsnokok maradtak, más koncentrációs táborokba legyenek áthelyezve. A szolgálat alóli felmentés Dachau akkori parancsnokát, Alex Piorkowskit is érintette. Piorkowski nem tűnt alkalmasnak az irányváltásra, de nagyszabású korrupciós ügyei miatt leváltották, és végül „szolgálati alkalmatlanság” miatt el is bocsátották az SS-ből, mert többet foglalkozott azzal, hogy a „dachauai kantin társaságon” át illegálisan élelmiszerekkel üzleteljen, mint a parancsnoki feladataival.

1944-ben a koncentrációs tábori foglyok háborús gazdaságra való alkalmazása aztán a rendszer további hatalmas expanziójához vezetett számos külső tábor felállításával. (2. térkép)

³⁴ Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Bd. XXVI, Nürnberg 1948, Dok. 654-PS, S. 200-203, Auszug S. 201

³⁵ Vgl. Karin Orth: Die Kommandanten der nationalsozialistischen Konzentrationslager. In: Die nationalsozialistischen Konzentrationslager. Entwicklung und Struktur. 1-2. kötet, Hrsg.: Herbert, Ulrich. Göttingen: Wallstein 1998, 755 ff., különösen: 758 – 760.

2. térkép³⁶

Az ellentmondást azon két szándék között, hogy a foglyokat produktívan használják, és hogy megsemmisítsék őket, az SS-vezetők sosem tudták feloldani. A rendszer olyannyira a morális és fizikai megsemmisítésre volt kialakítva, hogy a háborús gazdasághoz való hozzájárulás ahhoz mérten, hogy hány embert dolgoztattak, csekély maradt.

Amikor Heinrich Himmler a Wehrmacht-tábornokok előtt Sonthofenben 1944. június 21-én elmondott hírhedt beszédében, amelyben meg is indokolta, miért kellene minden zsidó gyereket meggyilkolni, büszkén taglalta a koncentrációs táborok rendszerét, akkor az a próbálkozás, hogy a terrort gazdaságilag produktívá tegyék, már egyértelműen megbukott. Heinrich Himmler szavai világosan megmutatják a rendszer álnokságát:

³⁶ A Haus der Wannsee-Konferenz engedélyével. Die Wannsee-Konferenz und der Völkermord an den europäischen Juden. Katalog der ständigen Ausstellung. Berlin: Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz, 2006, 151.

„Mert nézzék, ez a közel 40 000 német politikai és hivatásos bűnöző – kérem Önöket, ne nevéssenek – az én altiszti csapatom erre az egész társaságra. Mi itt kápókat alkalmaztunk, ez egy beosztás, amelyet Eicke Obergruppenführer végzett el, aki ezt az alsóbbrendű ember elismerésre méltó megzabolására való szervezetet megteremtette. Tehát egy fogoly felelős felvigyázója 30, 40 vagy 100 másik fogolynak. Abban a pillanatban, amikor ő kápó lesz, már nem náluk alszik. Felelős azért, hogy a munkateljesítményt elérjék, senki se szabotálhasson, tiszták legyenek, az ágyak rendben legyenek. Katonaként meglenne az örömük e nép körében, amely legnagyobb részét egy szót sem beszél németül. Egy kaszárnyában az újoncoknál sem lehet rendesebb. Ezért a kápó a felelős. Az embereit tehát ösztönöznie kell. Abban a pillanatban, amikor már nem vagyunk elégedettek vele, már nem lesz kápó, és ismét az övéivel alszik. Azt pedig tudja, hogy azok az első éjjel agyonütik.

A kápó bizonyos kedvezményeket kap. Nekem - ezt világosan megmondhatom -, nem jóléti rendszert kell kidolgoznom, hanem Németország érdekében el kell takarítanom az utcáról az alsóbbrendű embert. Ez a feladat, e célért kell dolgozni. Ez a rendszer teljesítményfokokozatok szerint lett beosztva. Aki tisztességesen teljesít, jobban eszik.”³⁷

³⁷ Falk Pingel: *Häftling unter SS-Herrschaft. Widerstand, Selbstbehauptung und Vernichtung im Konzentrationslager.* Hamburg: Hoffmann und Campe, 1978, 164.